TÜRKLERDE DİNİ DANSLAR

Erkan ERGİN

İnsanın uygarlaşma sürecinde sanatın en eski belirtisi olarak kabul edilen dans önemli bir yer tutar. Kullanılan ilk araç olarak varsayılan beden yoluyla anlatım olanağına yani dansa kavuşan insan, bu yolla ruhsal durumlarını ve gerilimlerini devinime dönüştürerek boşaltma şansına sahip olmuştur. Başlangıçta bireysel ve gündelik bir gereksinimden doğan dans, zamanla toplumsal ve dinsel bir karaktere dönüşmüştür[1].

Soyların tarihi bireysellikten ilk toplumsal ve dinsel birliğin oluştuğu klanlara geçişle başlar. Türk soyunda bilinen en eski toplumsal birimlerin Çin Belgelerine dayanılarak, Ortaasyada M.Ö. IV. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. İlk Türk Dinsel Dansları da Şamanizm denen çok tanrılı din sistemi içinde, bu tarihlerde görülür. Bildirimizin konusunu oluşturan Türk Dini Dansları Şamanizmden günümüze uzanan yaklaşık 24 asırlık bir gelişim çizgisine sahiptir.

Şamanizmle başlayan Türk Dini Dans geleneği X. yüzyılda İslam etkisiyle duraksamış. Ancak varlığını halk arasında sürdürerek XIII. yüzyıl Anadolu'sunda iki tarikatta, Mevlevilik ve Bektaşilikte yeniden gün ışığına çıkmıştır. Bu gelişim çizgisinde biz, Şamanizmle başlayan ve varlığını Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatlarıyla günümüze değin sürdüren Türk dini danslarını ele alacağız.

Tarihte ilk siyasi Türk topluluğu olarak gördüğümüz Hun İmparatorluğu M.Ö. III. yüzyılda kurulmuştur[2]. Bu tarihden, boylar halinde Ortaasyadan göçlerine değin savaşçı ve göçebe kavimler olarak yaşayan Türklerin kültürel kimliğini oluşturan temel ögelerden biri çoktanrıcı inançlarıdır. Bozkır kavimlerinde Gök-Tanrı dini hakimdir ve bu kült evrenin tek yaratıcısı olarak görülmektedir[3]. Türklerde Gök Tanrı'nın başkanı olduğu sisteme Nom veya Şamanizm, din adamlarına da Bakşı, Kam veya Şaman denir[4].

---

1 İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Doç. Dr. Sedat Veyis, Örnek Syf. 181-83.
2 Thema Larousse, Cilt I, Syf. 62-63.
3 Tarihte ve Günümüzde Şamanlar, Abdülkadir İnan, Türk Tar. K.Y. Syf. 1-2.
4 Dünya İnançları Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Ktb. Syf. 477.

Özü "insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğü" olan Şamanizm, önemli ölçüde ortaasya bozkırının coğrafyası ve iklimiyle biçimlenmiştir. İnsanın doğa güçleri karşısında pek çok olguya egemen olamayışının, aksine bu güçler karşısındaki yetersizliğinin inanç sistemine yansımasıdır. Doga karşısındaki çaresizlik insanı olabilir olguları önceden sezip önlem alma çabası içine sokmuş, böylece Şamanizmin iki temel unsuru olan falcılık ve büyücülük doğmuştur. Şaman tanrı ve tanrılaşmış güçlerle insanlar arasında "aracı" gücüne sahip kişidir. Falcılık, büyücülük, tanrılar ve ruhlar için törenler, adak, sağaltım ve bolluk törenleri gibi çeşitli görevleri vardır.

Şamanın yaptığı ve yönettiği törenlerde en önemli öğeler dans ve şiirdir. Bu nedenle Şamanın hem iyi bir ozan, hem müzisyen, hem dansçı ve hem de iyi bir taklitçi olması gerekir. Şamanın eğitimi bir ustanın yanında geçirdiği çıraklık evresiyle başlar. Genellikle çocuk yaşta başlayan bu eğitimin ardından, Şaman adayı bir gece düşünde tanrılardan Şamanlık yeteneğini aldığına inanır ve böylece Şaman olur. Şamanların törenleri sırasında kendi çaldıkları davulun da etkisiyle ve trans yoluyla ettikleri dualarla tanrılar ve ruhlarla iletişim kurduklarına inanılır. Şamanın tören sırasında yaptığı dans da doğaçlamadır ve ne dua-şiirin, ne de dansın belirli kalıpları yoktur. Her tören Şamanın yaratıcılığıyla yeniden oluşur.

Şaman dansları hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olunamamakla birlikte, Şamanların genellikle hangi nedenlerle dans ettikleri bilinmektedir. Farklı Türk boylarının Şamanları da farklı özellikler gösterirler. Ancak, Gök tanrı dini gereği yapılan ya da, eriştirme-initiation-hasta sağaltımı gibi toplumsal nedenlerle yapılan törenlerde Şaman, dansı hemen hemen bütün Türk boylarında aynı gerekçelerle kullanır. Amaç ya göğe yaptığı yolculuğu ve içinde bulunduğu trans halini yansılamak ya da, av ve savaş öncesi, sempatik büyü yoluyla yansılanan hayvanı veya düşmanı etkilemektir. Dramın kökeni olarak kabul edilen bu yansılama eylemi, dans ve müzik aracılığıyla hem Şamanın üyesi bulunduğu toplum üzerinde güçlü bir etki bırakmakta, hem de Şamanın gerçekleştirdiğine inandığı doğa üstü eylemleri yansıtmakta, örneğin göğün katlarını dolaşmakta, Şamana kolaylık sağlamaktadır.

Türklerin Ortaasyadan göçleri X. yüzyıla kadar sürmüş ve İslam etkisine girmeleri bu dönemde (945-Karahanlılar) olmuştur. VII. yüzyılda başlayan İslam yayılımı, Şamanizmi bir din olarak yok etmekle birlikte etkilerini silememiş, Şamanist inançlar halk arasında biçim değiştirerek de olsa varlığını sürdürebilmiştir (Adak, ağaç, taş, su vb.). İslam dini özü bakımından, Gök Tanrının tek yaratıcı olduğuna inanan Türklere uzak değildir. Ancak İslam'ın, Türklerin yaşamında önemli yer tutan müzik, dans ve oyuna karşı takındığı uzlaşmasız tavır bu dinin çok uzun süre bütün kurallarıyla halka işleyememesine, ancak yönetici kesimleri etkilemesine neden olmuştur. İslam yayılımının ilk dönemlerinde Arap komutan Emir

Kuteybe'nin Türkçe kitapları yaktırması, Şamanları öldürtmesi gibi baskıcı yaklaşımlar Türklerin islam öncesi kültürle olan bağlarını koparmayı amaçlayan girişimlerdir[5]. Ancak bu çaba halkın 13 asırlık kültürünü kimi zaman gizlemesi, kimi zaman da İslamlaştırması ile atlatılmış ve sonuçsuz kalmıştır.

Türk oyun geleneği gezgin ozanlarla sürmüş, halk dansları ve ritüel kökenli dramatik köylü oyunları varlığını halk arasında büyük oranda korumuştur. Ancak dini konumları nedeniyle hedef olan Şamanlar ve onların dini dansları gizli bir kimliğe bürünmüş, ileride göreceğimiz tarikatlara kadar bu gizliliik sürdürülmüştür. Günümüzde birçok araştırmacı hem Türk halk oyunlarını, hem de dini dansların kökeninde Şaman törenleri olduğunu kabul etmektedir[6].

Türklerde Şaman danslarından sonra dini dansları ancak XIII. yüzyılda Anadolu tarikatlarında görmekteyiz. Bu dönemde Mevlevi ve Bektaşi tarikatlarının ayin biçimi olarak karşımıza çıkan dini dansların üçyüz yıl boyunca halk arasında yaşayarak varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir[7].

Tarikatlardaki dini danslara geçmeden önce "Tarikat"ları oluşturan fiziki ve felsefi koşullara bir göz atmak gerekmektedir. İslam tarikatları genel olarak dindeki farklı mezheplerin kurumlaşmış uzantılarıdır. İslamda mezhepleşme Peygamber Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra yeni dini liderin (İmam) seçimiyle başlar. Mezhep kimliği kazanan ilk hareket Şiiliktir ve kökü peygamberden sonra lider olması beklenirken ancak dördüncü imam olabilen ve sonra öldürülen Hz. Ali'ye bağlanır[8]. Siyasal ve ekonomik çatışmaların da etkisiyle zaman içinde farkları keskinleşen mezhepler özellikle düşünce sistemleri ve ibadetleriyle birbirlerinden ayrılırlar.

İnanç sistemlerinin sınırları değişmez biçimde belirlenmiş kurumlara dönüşmesi yani kabuğa çekilme tarikatlaşmanın da başlangıç noktasını oluşturur. Mezhep farklarından doğan ayrımlar gruplar arasında uzlaşma zeminini bütünüyle ortadan kaldırdığında, siyasal, ekonomik ve inanca dayalı ayrımlarının korunması tarikat denen birimlerin oluşmasını zorunlu kılmıştır. Tek tanrılı bütün dinlerde mezheplerin kaynağı kutsal kitap olmakla birlikte kaynaktan zamanla kopuş ve etkileşilen başka kültürler tarikatlaşmayı hızlandıran başka etkenlerdir. İslam dininin Arap yarımadasından kuzeye yayılışı sırasında bu coğrafyada çok zengin ve yerleşik kültürlerle karşılaşılması sonucu Tasavvuf adı verilen düşünce sistemi oluşmuş, bu oluşumu tarikatlar izlemiştir. İslamda tarikatları iki başlıkta

5 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Fuad Köprülü, Diyanet Yay. Syf. 12-13.
6 Tarihte ve Günümüzde Şamanlar, Abdülkadir İnan, Türk Tar. K.Y. Syf. 1-2.
7 Alevilerde Semah, İlhan Cem Ersever, Syf. 119.
8 Tarih Boyunca İslam Mezlepleri ve Şiilik, Abdülbaki Gölpınarlı, Syf. 21.

toplayabiliriz. Bunlar tasavvuf etkisindeki tarikatlar ve doğrudan kutsal kitabı yani, Kuran'a dayanan tarikatlardır. Toplumun tarikatlar üzerindeki etkisi özellikle tasavvufa dayalı tarikatlarda görülür.

Tasavvuf dinle felsefenin karışımından oluşan, Eski İran-Hint ve Eski Yunan felsefeleri ile Türk ve Acem inançlarının kalıntılarını içeren bir yöneliştir. İnsanı nesnel ortamından uzaklaştırıp, tinsel olana çeker. Özünde insanın tinsel bir değer taşıdığı kanısı saklıdır. Tasavvufa yönelen düşünürlerin amacı dinin formel şekilleri yerine içten geleni koymaktır[9]. Batı'da da görüldüğü gibi, Tasavvuf ilkin dinsel yaşamın aşırı ama zorunlu bir sonucu olan gizemcilikle başlamış, ilk mutasavvıflar dinsel yaşamı son derece katı ve sofuca sürdürmüşler sonraları etkileşilen başka kültürlerin de katkısıyla (Panteist Felsefe, Batılılık vb.) dinin görünen yüzünün altında daha derin anlamlar arama yoluna gidilmiştir[10]. Bu yönüyle tanrının bütünsel bir birlik olduğu gerçeğine ancak sezişle varılabileceğini savunan bir anlayışla karşımıza çıkmakta ve Yahudilikte Kabala, Hindistan'da Pantacali, Hıristiyanlıkta Mistisizm gibi yönelişlerle koşutluk taşımaktadır[11].

İslam'da tanrı önsöz-sonsuzdur, özü gereği aklın sınırlarını aşar, bütünüyle kavranamaz, yalnız varlığı ve nitelikleri düşünülebilir. Oysa tasavvufta tanrı gerçek varlıktır ve yaratılış engin bir ışık olan tanrıdan fışkırmadır, tanrının ışığının görünüş alanına çıkarak değişik aşamalarda yoğunlaşmasıdır. Varlık türleri bu değişik aşamalarda gerçekleşen değişik biçimlenmelerdir. Varlıklar içinde en üstün olanı, düşünebilen insandır. İnsan bu özelliği gereği, iyi ve kötünün savaştığı bir alan olmuş, bu savaşta hangisi üstün gelirse insan ona eğilim duymuştur. İyi ile kötünün savaşı ışık ile karanlığın savaşı gibidir ve yapılacak olan irade yoluyla iyiliği yani ışığı, tanrıyı üstün kılmaktır. Kötüden kurtularak ölümsüzlüğe varmak, yokluk içinde varlığını sürdürmek insanın elindedir. Ancak bunun için insan toplumdan uzaklaşarak içe kapanış yolunu seçmeli, salt irade oluncaya değin bütün gövdesel ve duyusal eğilimlerden arınmalıdır. İşte Tasavvuf bu ilkelere dayanır ve dikkat edilirse bu evreler Tasavvufu etkileyen Yeni Platonculuk, Zerdüştlük ve Budha Felsefesinin etkilerini taşır.

Tasavvufta tanrı salt akıldır, salt bilinçtir ve salt tindir ama hepsinin ötesinde engin bir ışık olarak kabul edilir (nur). Yeni Platonculukta da (Plotinos M.S. 205-270) bütün varlıklar ışığın güneşten fışkırması gibi yaratılmış, görünüş alanına çıkmıştır. Yeni Platonculukta olduğu gibi Tasavvufta da yarıtılış yukardan aşağıya, en yüce varlıktan (Bir) en alttakine doğru üç aşamadır. Bunlardan birincisi düşünen yeti (Nous), ikincisi tin (Psyke), üçüncüsü ise nesnel varlıktır (Physis). Tasavvuf bu sıralamayı tanrı, insan ve varlık olarak yapar. Bu anlamda insan ve bütün varlık tür-

9 İslam Felsefesi, Hilmi Ziya Ülken, Com Yay., Syf. 274.
10 Dünya İnançları Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Ktb., Syf. 108.
11 Felsefe Sözlüğü, Orhan Hançerlioğlu, Remzi Ktb., Syf. 108.

leri tanrısal bir görünüm olduğundan, yokluk anlamına gelen bir ölüm söz konusu değildir. Mevlevi ve Bektaşi düşüncesi insanı ışıktan yaratılmış tanrının bir yansıması olarak görürken bu düşüncenin etkisindedirler.

Tasavvufta insan bir sevgi kaynağıdır. Zerdüştlere göre de insan, güneşin hiçbir varlığı ayırmaksızın ısıtması gibi herkesi sevmelidir. Zerdüşt inançlarında sevginin özünü kişinin, kendi varlığında başka bir varlığı bulması oluşturur ki bu Tasavvufa göre tanrının ta kendisidir. İnsan kendini ve başka varlıkları severek tanrıyı sevmiş, ona yönelmiş olur. Seven insan başkalarıyla dolan, kendinde başkasını, başkasında kendini bulandır. Bektaşi şairi Yunus Emre "Beni bende demen, bende değilem/Bir ben vardır bende, benden içeri" derken böylesi bir yöneliş içindedir.

İnsanın tanrıya ulaşmada yolu sevgi ve bilginin verdiği ışıktır. Ancak kişi bu yöneliş için öncelikle yetkinleşmeli ve arınmalıdır. Budha felsefesinin özünü oluşturan arınma Tasavvufta da etkili olmuş, hemen hemen bütün Tasavvuf tarikatlarında yetkinleşme ve bunu sağlayan arınma kabul görmüştür. İnsanın bütün özlem ve tutkularından arınması uzun ve zahmetli bir yoldur ve ancak bu yolu geçenler tanrıya ulaşmanın, onu sevgiyle kucaklamanın ayrıcalığına sahip olabilirler. Mevlevi ve Bektaşi tarikatları "çile" denen bir yetkinleşme sürecini zorunluluk olarak kabul ederler. Ancak bütün olumlu ve olumsuz etki kaynaklarından arınmış insan kendi benliğine yönelebilir ve *kendini, kendinde* tanrıyı görebilir. Böylece kişi kendini yadsıyarak "yoklukta varlık"a ulaşır. Bir Tasavvuf düşünürü olan Cüneyd-i Bağdadi "Tasavvuf tanrının seni sende öldürüp, kendinde yaşatmasıdır" der[12].

Tasavvuf düşüncesini toparlarsak, İslam öncesi din ve düşüncelerin de etkisiyle ortaya "evren-tanrı-insan" özdeşliği çıkar. Bu "bir"lik demektir ve gerçekte salt olanı yani "Bir"i gösterir. Böylece Tasavvuf düşüncesi son biçimini almış ve Vahdet-i Vücud (Varlığın Birliği) öğretisine dayanan bir felsefe sistemi haline dönüşmüştür (Bu düşünceye son biçimini verip Vahdet-i Vücud adını koyan Muhiddin Arabi'dir).

Kuran'a dayalı İslam inancı tanrıyı, herşeyi iradesiyle yaratan olarak görür ve şüphesiz, tanrının bir ışık, varlıkların da ondan yansıyan (iradesi dışında) görüntüler olduğu görüşünü, yani Tasavvufu reddeder. Benzer biçimde yaratılışın önsöz-sonsöz olduğu düşüncesi öte dünya inancını ortadan kaldırdığı için İslam'ın yaşama ve düşünme biçimini belirleyen Şeriat'a ters düşmektedir. Bu nedenle tasavvufa dayalı tarikatlar varlıklarını ya gizil bir biçimde sürdürmüş ya da, görünürde şeriat hükümlerine uyum sağlarken kendi inanç ve düşüncelerini geliştirmişlerdir.

---

12 Dünya İnançları Sözlüğü, Syf. 495.

Türk dini dansları böylesi bir oluşum içinde, Şamanizmden gelen varlıklarına ancak iki tarikatta, Mevlevilik ve Bektaşilikte yer bulabilmişlerdir. Dini dansların böylesi dar bir alanda varlıklarını sürdürmeleri Şeriat hükümlerinin Tasavvufla çatışması kadar, İslam'da dansın açık biçimde yasaklanmasıyla da ilgilidir. Bu yasaklamalara örnek olarak bir fetvayı Ebussu'ud Efendi'de görürüz. Şeyhülislam (Devletin resmi din bilgini) olan bu kişi fetvasında "vecd içinde ilahi okuyanları hoş gören Seyhin katli mübahtır" demektedir[13]. Ebusu'ud Efendi aynı zamanda eğlence, oyun, çalgı, Karagöz ve cambazı da yasaklamıştır[14].

İslam dünyasında dini danslar sadece dört tarikatte görülmektedir. Bunlardan Mevlevilik ve Bektaşilik önceden de belirttiğimiz gibi Türk tarikatlarıdır. Diğer iki tarikat ise Fas ve Tunus'ta XIII. yüzyılda etkileri görülen İsevilik ve Hamadşalık'tır. Ancak bu tarikatların dansları incelendiğinde, Mevlevi ve Bektaşi danslarının dini işlevlerinin yanı sıra, sanatsal açıdan da incelmiş ve işlenmiş danslar olduğu görülür. Kimi araştırmacılar iki tarikatin, Kadirilik ve Rufailik'in törenleri içinde de dans bulunduğunu belirtmektedirler. Ancak bu tarikatların törenlerine bakıldığında zikir yani tanrı adını anıp transa geçerek sağa-sola devinemlerin ve bedensel şiddetin, ki bunlar müziksiz yapılır, dışında dans formlarının olmadığı görülür.

Tarikat dansları içinde ilk inceleyeceğimiz dans Mevlevi tarikatıdır. Mevleviliğin kurucusu Celaleddin Muhammed ya da bilinen adıyla Mevlana Celaleddin Rumi XIII. yüzyıl başında Horasan'da (İran) doğmuş bir Türk'tür[15]. Mevlevilik, Mevlana'nın sağlığında dile getirdiği düşüncelerin ve kurduğu meclislerde yapılan özel törenlerin, sonradan düzene konması ve kurumlaştırılmasıyla (Sultan Veled) doğmuş bir tarikattir.

Mevlana'nın şiirlerinde işlenen konular sevgi kavramı çevresinde yoğunlaşır. Bu sevgi bütün varlık türlerini içeren, görünen nesnelerden yola çıkarak görünmeyen, tanrısal evrende bulunduğuna inanılan nesnelere ulaşmayı amaç edinen bir eğilimdir. Tin tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, gövdeden önce vardı, sonra da var olacaktır ve geldiği tanrısal kaynağa dönmenin özlemi içindedir. Mevlana'ya göre "Ney" adı verilen nefesli çalgıdan çıkan ses tanrıdan ayrı düşen tinin özlem dolu, yakınmalı sesidir[16]. Ney, Sema törenin temel enstrümanı olarak kabul edilir.

Mevlevilikte tören Sema denen, çalgı eşliğinde yapılan bir dini danstır. Arapça işitmek, gök-gökyüzü anlamlarına gelen Sema, genelde müzikle coşup, ritmik yahut rastgele hareketlerde bulunmak, dönmek ve oynamak olarak algılanır. Sözcük kökenindeki gökyüzü anlamı dikkati

13 Fetva-yı Ebusı'ud, İst. Millet Kütüphanesi Şer'iye No 80, 271b/272a.
14 Şeyhülislam Ebusu'ud Efendi Fetvaları, M. Ertuğrul Düzdaş, Syf. 147, 192-202.
15 Batı Düşüncesi ve Mevlana, Prof. Dr. İsmail Yakıt, Syf. 11.
16 Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, Abdülbaki Gölpınarlı, Syf. 222.

gökbilimsel danslar üzerine çekmekte ve Şamanların göğe çıkarken yaptıkları dansları anımsatmaktadır. Danimarkalı araştırmacı Carl Vett İstanbul'da izlediği Sema dansını "hem güneşin, hem de kendi ekseni etrafında dönen yıldızların dansı" olarak yorumlamıştır ki, bu yorum Mevlevilikte de yapılır[17]. Mevlevilere göre bütün gök katları tanrı sevgisiyle döner ve tanrıya ulaşmak isteyen insanın da aynı aşkla dönmesi gerekir. Bu dönüşün kaynağı ise Kuran'da geçen "ne yana dönerseniz tanrıya ulaşırsınız" anlamına gelen "feeynema tuvellu fesemme vechulla" sözleridir[18].

Sema kendi içinde dört bölüme ayrılır ve bu bölümlerin, dansın gizil yönünü açıkladığına inanılır. İlk bölüm "çarh"dır ve sözcük Farsça olup, dönme dolap, tekerlek, çark anlamına gelir. Oyundaki anlamıyla daire şeklinde açılarak ve kendi yöresinde dönerek yapılan harekettir. İnsan yaşamının ilkbaharını ilk 20 yaşını gösterir. Yavaş bir gelişmeyi anlatır. İkinci bölüm "raks"dır. Vücudun kendi üzerinde toplanan, yerinde yapılan, tüm organların hareketidir. Yaşamın yazını yani 20-40 yaş arasını anlatır.Gençlik çağını gösterdiği için hareketli, sürekli ve canlıdır. Üçüncü bölüm "muallak"tır. Arapça olan sözcük asılı şey, havada ya da boşlukta duran şey anlamına gelir. Vücudun havaya doğru yükselerek aldığı şekil anlaşılır. Yaşamın sonbaharı yani 40-60 yaş arasıdır. Olgunluk dönemidir ve Mevleviler bu çağı yaşamın en güzel dönemi olarak kabul ederler. Son bölüm "pertav"dır. Atılma, sıçrama anlamına gelen Farsça bir sözcüktür. Yatay hareketleri anlatan, yaşamın 60 yaş sonrasını yani kışı simgeleyen bir dönemdir. Kişi çevreyle olan bağlarından sıyrılır ve kendi içine döner. Tüm hareketler dökülme, savrulma, düşme gibi uyumu, ritmi kıran hareketlerdir. Sema dansını yapan kişi yani "Semazen" bir dans boyunca bu evrelerden geçer.

Sema dansını herkes yapamaz. Oynayacak kişinin müzikten anlaması, hoşlanması ve etkilenmesi gerekir. Mevlevi tarikatına giren kişi 1001 gün süren uzun çile yani arınma ve yetkinleşme dönemi boyunca bir çok konuda olduğu gibi dans ve müzik alanında da eğitilir. Sema dansının eğitimi çıplak ayakla yapılır. Özel olarak hazırlanmış ve yere çakılmış bir çivi sol ayak parmakları arasına yerleştirilerek bu ayağın kayması engellenir. Sol ayak dizden hiç kırılmadan sola doğru döndürülürken sağ ayak kırılarak kaldırılır ve sağa doğru hafifçe savrulur. Bir tam dönüşten sonra hareket tekrarlanır. Mevlevilikte sabit kalan sol ayağa diirek, sağ ayağa ise carh denmektedir.

Sema töreni öğle namazıyla birleşik olarak yapılır (Akşamları da yapılmaktadır). Semahane denen tören evine gelen Semazenler, tarikat lideri olan Şeyh ile birlikte namazın farzını kıldıktan (yapılması zorunlu olan

17 Alevilerde Semah, Syf. 96-97.
18 Oyun ve Bügü, Metin And, İş Bank. Kültür Yay. Syf. 186-187.

bölümünü) sonra kendilerine ayrılan yerlere geçer ve otururlar. Semahane'de merkez kapının tam karşısında olan Şeyh'in postudur. Semazenler derecelerine göre bu posttan kapıya doğru sıralanırlar. Dans Ney'in taksimi (giriş müziği) ile başlar, ardından hep birlikte kalkılıp tören yeri üçkez "ism-i Celal" çekilerek (Tanrı adı anılarak) dolaşılır. Sonra şeyh postuna geçer ve semazenler "hırka" denen siyah, kollu-pelerinlerini atıp dans pozisyonu alırlar. Bu pozisyon, kolların sağ üste gelmek ve parmaklar açık olmak koşuluyla omuzlara doğru göğüs üzerinde çaprazlanmasıdır. Semazenler, başta Semazenbaşı denen ve dansı yöneten kıdemli kişi olmak üzere sırayla şeyhe gelip elini öperler. Bu sırada şeyh de eğilip elini öpenin sikke denen başlığını öper. Semazenbaşı şeyhin elini öptükten sonra onun hemen ötesinde durur ve dansa girecek olan Semazen'inyerini belirler. Semazen eğer usta ise, Semazenbaşı sağ ayağını yana koyarak Semazeni orta bölüme alır, eğer usta değilse bu kez ayağını ortaya koyarak Semazeni yan tarafa yöneltir.

Sema'ya giren kişi yavaş yavaş kollarını omuzlarından göğsüne doğru sıyırarak indirir ve ellerini yanlara getirir. Ardından her iki kolunu kaldırır ve sağ elini dua vaziyetinde göğe, sol elini ise aşağı doğru çevirir. Semazenbaşı dans boyunca aralarda dolaşarak dönüşü aksatan semazeni ayağını hafifçe yere vurarak uyarır. Törenin ilk kısmı bitince semazenler, düşmemek için üçer-dörderli gruplar halinde birbirlerine yaslanarak dururlar. Ardından tek tek şeyhe baş kesip (baş ile selam verip) törenin ikinci bölümüne geçerler. Tören dördüncü kez başladığında şeyh de dansa katılır ve tam ortaya gelip direk tutar (olduğu yerde döner) ancak ellerini açmaz ve hırkasını çıkartmaz. Bu forma güneşin ve kendi çevrelerinde dönen gezegenlerin oluşturduğu bir evrendir. Tören şeyhin postuna gitmesi ve hep birlikte yere kapanıp yerin öpülmesiyle son bulur.

Mevleviler Sema dönüşünü göklerin hareketine benzetmekle birlikte mutlak varlık olan tanrıdan insana ve insandan yeniden tanrıya doğru bir iniş-çıkış olarakda görürler. Mevlevi inancına göre törenin birinci bölümü göğün bilinen katının, ikinci Sema güneş göğünün, üçüncüsü ise ay göğünün dönmesidir. Dördüncü dönüşün bu evrende benzeri yoktur ve ancak insan bu dönüşü gerçekleştirebilir (ne bulut, ne güneş, ne de ay).

Sema sırasında Semazen'in aldığı form Mevlevilikte iki şekilde yorumlanmaktadır. Sağ elin göğe, sol elin yere çevrilmesi tanrı rahmetlerine el açıp, ötesine yüz çevrilmek olarak açıklandığı gibi, bu formun bir kılıç kabzasına benzetildiği de olmuştur[19]. Böylece semazen aslında var olmayan, salt görüntü olan varlığını keserek yoklukta tanrıya ulaşmaktadır.

Mevlevilerin tören sırasında giydikleri kostümler de Tasavvuf felsefesini yansıtmaktadır. Sema dönerken giyilen elbiseye "tennure" denir.

---

19 Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, Syf. 386.

Kolsuz, yakasız ve önü göğse kadar açık, arkası bütün olan elbisenin belden aşağısı geniştir ve dönüş sırasında açılarak Semazen'in dengesini bulmasında yardımcı olur. Genelllikle beyaz olan tennurede bu renk Hz. Muhammed'in Nur'unu (ışığını) simgeler. Kırmızı güneşin doğuş-batışını, yeşil hakka ulaşmayı gösterir.

Tennure Arap alfabesindeki Y harfinin ters çevrilmiş şeklidir. "La" olarak okunur ve yokluğu, olumsuzlamayı işaret eder. Ancak bunu giyen Semazen harfin ortasına bir çizgi çekmiş olur ve ters çevrilen harf ᛉ şeklini alır, ki bu "ilIa" yani varlığı sabit kılmak anlamını taşır. Böylece "La ilahe illallah", "Tanrıdan başka tapılacak yoktur" cümlesindeki birlik düşüncesinin yansımasıyla karşılaşırız[20].

Mevlevilerde tören yerinden, Sema dönüşüne, giysilerden duruşlara değin inceden inceye belirlenmiş, anlamlandırılmış bunca ayrıntı, tarikatın kurucusu olan Mevlana zamanında görülmemektedir. Mevlana ve onun çevresindekiler içlerinden geldiği gibi, zaman ve yer gözetmeksizin Sema dönmüşler, törenin bugün bilinen biçimi Mevlana'dan sonra oluşmuştur.

Dini tarikat danslarının ikincisi Alevi-Bektaşi Semah'larıdır ve bunlar gizli Türk dinsel dansı olarak bilinirler. Bu gizlilik hem Alevi mezhebine, hem de törenlerde içki içilmesine ve kadınların da törenlere katılmasına bağlanmaktadır[21].

Mevlevilik'in kentlerde yerleşmesine karşın Bektaşilik kırsal alanlarda kök salmış, bu nedenle de halk arasında yaşatılmakta olan İslam öncesi kültürün etkilerine açık olmuştur. Ancak, Alevi-Bektaşi törenlerinde yapılan ve Semah adı verilen dansların yabancılara (Alevi veya Tarikatten olmayanlara) bütünüyle kapalı oluşu yakın tarihlere kadar törenler hakkında ayrıntılı bilgi edinilmesini engellemiştir.

Bektaşilik, Mevlana gibi İran'da, Horasan'da doğan Hacı Bektaşi Veli'nin geliştirdiği ve ondan sonra gelenlerin kurumlaştırdıkları, Tasavvufa dayanan görüşlerin oluşturduğu bir tarikattır. İslam dünyasında Alevi olarak bilinen ve Peygamberden sonra siyasi çeatışmalar yüzünden öldürülen Hz. Ali'yi lider olarak kabul eden Türk boyları (Türkmenler, Tahtacılar, Kızılbaşlar) arasında hızla yayılan Bektaşilik XIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Bektaşilik insanın bir sevgi varlığı olduğu görüşünü benimser. Sevginin, insanı olgunlaştırmak, tanrıya ulaşmasını sağlamak ve varlık birliğinin anlamını kavratmak gibi üç başarısı vardır. Hemen anlaşılacağı gibi

20 Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, Syf. 427.
21 Alevilerde Semah, Syf. 124.

Mevlevilikle felsefi anlamda büyük benzerlik taşıyan bu görüşlerin aynı kaynaktan, Tasavvuftan beslendiği açıktır. Ancak Bektaşi tarikatı hem daha geniş halk kitleleriyle teması, hem de Mevlevilerin şiir ve törenlerinde Farsça kullanmalarına karşın, halk dilini yani Türkçeyi kullanması nedeniyle Tasavvuf felsefesini Anadolu'da yaymada daha etkili olmuştur.

Bektaşilikte tarikata giren kişi "Dört Kapı" ilkesine göre geçirdiği evrelerle olgunlaşır. İlk kapı "Şeriat Kapısı"dır ve bu aşamada dinin temel ilkeleri, Allah-Muhammed-Ali üçlüsünün gizemi, anlamı öğretilir. İkinci aşama "Tarikat Kapısı"dır ve Bektaşiliğin özellikleri, törenleri açıklanır. "Hakikat Kapısı" üçüncü aşamadır ve insanın, tanrının, evrenin, bütün varlık türlerinin değeri, gizemi ve anlamı anlatılır. "Marifet Kapısı" denen son aşama en yüksek aşamadır ve hem bilginin son noktasını, hem de bilineni ehli olmayandan gizlemenin, alçak gönüllülüğün ve sonsuz sevginin marifetini kapsar.

Alevi-Bektaşi dinsel dansı olan Semah muhabbet toplantıları (Cem) sırasında oynanır. Öncelikle kadın-erkek topluluk içkili bir yemek yer ve ardından Semah dansına geçilir. Semah'ın ağır, orta ve hızlı hareketleri vardır. 2, 4, 6, 8 veya çift olmak koşulu ile daha çok kişiyle oynanır. Dans karşı karşıya ya da bir daire çizgisinde dönülerek yapılır. Semah Anadolu'da değişik yörelerde farklı biçimlere bürünmüş, belirli tek bir formu olmayan bir danstır.Gözetilen iki önemli kural vardır. Birincisi, dansçıların birbirlerine yönelseler bile kesinlikle dokunmamaları, ikincisi ise, dönerek oynanan Semah'ta oyun alanının tam karşısında bulunan (Mevlevilerde de aynı yerleşimi görmüştük) dedeye kesinlikle sırt dönmemektir. Dairede dedenin önünden geçen kişi yüzünü dedeye dönerek selam verir[22]. Semah hareketleri incelendiğinde, çok çeşitli formları olmakla birlikte, özde bir sevgi anlatımının, örneğin adeta kucaklaşma ya da okşamanın hakim olduğu gözlenir.

Mevlevi dansının sanatsal inceliğine ve ayrıntılarına karşın, Alevi-Bektaşi danslarıe yani Semahlar daha coşkulu, Tasavvufun tanrı sevgisi özünü açıktan açığa yansıtan ve bu sevgiyi insana yöneltmiş, içinde yeşerdiği halk aracılığıyla kökleri Şaman kültürüne dek uzanan dinsel danslardır. Semah dönülen toplantılar adeta günlük yaşamın bir uzantısı olduğundan özel tören mekanı, belirlenmiş tek tip giysi ve farklı çalgılardan oluşan kalabalık bir müzik grubu gerektirmez. Gündelik giysilerle, sazbaglama denen telli bir çalgı eşliğinde, genişçe bir ev veya tarikat salonunda yapılabilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkler kökleri Şaman danslarına dayanan, İslam etkisiyle uzun süre gizli sürdürülen ancak sonra Mevlevi ve Bektaşi tarikatlarıyla meşrulaştırılan bir dinsel dans geleneğine sahiptir-

---

22 Alevilerde Semah. Syf. 132-133.

ler. Bu dansların Şamanizm'de içiçe olduğu dramatik yön zamanla ortadan kalkmış, tarikat dansları ayinsel nitelikleri ile varlıklarını bu güne değin sürdürmüşlerdir. Şamanizm'de Gök-Tanrı ceza vermeyen, güler yüzlü, sevgi, bolluk ve mutluluk tanrısıdır. Bu kaynak sonraki kuşaklarda başka kültürlerle de birleşerek tanrıyı bir sevgi ve ışık varlığına dönüştürmüş, Şamanın gündelik yaşamda yarara dönük dansı zamanla sevgiye ulaşmada ve bu yolla tanrıya kavuşmada bir araç olmuştur. Mevlevi ve Bektaşi tarikatları bir adım daha ileri giderek sonsuz sevgilerini tanrının yansıması, ya da başka bir deyişle, ta kendi olan insana yöneltirler. Bu yöneliş, bugün bile tüm insanların gereksinimini duyduğu dinleri aşan ortak ve yüce bir amaç olarak görünmektedir.